

Igranje v prostoru in s prostorom v vrtcu – primeri in izkušnje vključenosti uporabnikov

Darja Rakovič

Povzetek

Podoba in vsebina vrtčevskega prostora bistveno zaznamujeta otrokovo izkušnjo z ustanovo in vplivata na njegovo počutje v njej. Prostor vrtca mora otrokom dati občutek odprtosti (kot nasprotje utesnjenosti), domačnosti, udobja, (čustvene) varnosti, jim omogočati (telesno) dejavnost, spodbujati ustvarjalno igro, domišljijo, samostojnost, dati možnost druženja z vrstniki in umika, če/ko ga potrebujejo. Organizacija prostora v vrtcu omogoča (ali onemogoča) uresničevanje zapisanega kurikula in v veliki meri določa potek dnevne rutine. Pri načrtovanju in organizaciji prostorov vrtca zato velja (čeprav ni običajna praksa) upoštevati glas uporabnikov, torej otrok. Ključno vlogo in odgovorno nalogo pri tem imamo vzgojitelji, ki vključujemo otroke ne glede na njihovo starost. Mlajše opazujemo pri igri in jim, glede na to, kaj nam z njo sporočajo, prostor prilagajamo. Starejše navajamo na izkušnjo, da je njihovo sodelovanje za nas pomembno, spodbujamo jih k razmišljanju o prostoru in izražanju želja v zvezi s spremembami le-tega. Bolj kot smo odprti in upoštevamo pobude otrok, večja je njihova želja po soudeležnosti.

Podobno je z vključenostjo (bodočih) uporabnikov vrtca v procesu novogradnje ali prenove. Če vzgojitelji (kot strokovnjaki iz prakse in zagovorniki otrok) sodelujemo z investitorjem, nadzornikom investicije, arhitektom in izvajalcem, se naš prispevek poveča v vseh fazah ustvarjanja prostorov vrtca. Vključujoča komunikacija, medsebojna odprtost deležnikov za predloge in pomisleke, sprejemanje končnih odločitev v dogovoru (in ne pod pritiskom časa) ter dosledno, transparentno beleženje dogovorjenega doprinesejo h kakovosti in k uporabnosti prostorov za naše najmlajše.

Ključne besede

prostor v vrtcu, glas uporabnikov, vključenost otrok in vzgojiteljev, sodelovanje deležnikov

»Otrok s pomočjo prostora in v prostoru vstopa v aktiven odnos z okoljem; prostor in način, kako je le-ta urejen, otroku daje možnosti za gibanje, socialne stike, izbiro prostora ter izbiro in menjavo dejavnosti, umik v zasebnost.« (Bela knjiga 2011, 93)

Otroci imajo željo in potrebo po vključevanju v načrtovanje in organizacijo prostora, katerega del so (doma, v vrtcu, šoli, ...).

V oddelkih 1. starostnega obdobja je pomembno, da vzgojitelji zaznavamo in reagiramo na namige otrok, jih opazujemo pri igri, in smo pozorni, kaj nam z njo (neverbalno) sporočajo. Na osnovi opazovanj otrok in izkušenj s prostorom namenimo prehodni del igralnice ali terase za aktivnejšo igro (sliki 1, 2).

Mirnejši, manj prehodni del igralnice namenimo počitku, udobju, ugodju, domačnosti (slika 3).

V 1. starostnem obdobju imajo otroci posebej izrazito željo po skrivanju in umiku, zato je pomembno, da to vzgojitelji zaznamo in omogočimo (slike 4, 5, 6).

Pri tej starosti je pomembno tudi, da organizacijo prostora prilagajamo otrokom, dopuščamo in omogočamo njihovi domišljiji, da narekuje uporabo prostora, igro v kotičkih ipd., čeprav to največkrat ni v skladu z našimi predvidevanji. Uporaba kotička kuhinja malo drugače (sliki 7, 8).

Za otroke 2. starostnega obdobja je pomembno, da jim vzgojitelji damo vedeti, kako dragoceno in pomembno je njihovo sodelovanje pri načrtovanju in organizaciji prostora v vrtcu. Kot enakovredne sogovornike jih spodbujamo k razmišljanju o prostoru, npr. umeščenost kotičkov, nižjih odprtih omar s policami, žimnic, preprog, pregradnih stojal, zaves, postavitev miz, ...

Igra v prostoru in s prostorom v projektnem oddelku Vrtec za današnji čas – drugače v vrtcu

Oddelček Vrtec za evropskim delovnim časom – drugače v vrtcu je bil naslednik večletnih kulturoloških raz-

iskav o vrtcih, ki sta jih pri nas opravila dr. Eva D. Bahovec in dr. Zdenko Kodelja s strokovnimi sodelavci Centra za kulturološke raziskave pri Pedagoškem inštitutu v Ljubljani. Predstavljal je konkretizacijo omejenih raziskav in eno prvih implementacij novih kurikularnih vsebin v prakso. Deloval je v Vrtcu Ljubljana Center (1994–99), v sodelovanju s Pedagoškim inštitutom in Zavodom RS za šolstvo in šport (1995–96).

Vzgojiteljice in otroci v tem oddelku smo se veliko igrali – tudi s prostorom. Naše ideje so se porajale izmenjaje, pri udejanjanju smo se, ne glede na to, kdo jih je predlagal, drug drugemu pridružili. Vsak dan je bil zgodba zase – načrtovano smo nadgradili, obogatili, popestrili in ob tem uživali. To nam je uspelo, ker smo tako otroci kot vzgojitelji v vsakem trenutku lahko predlagali, se dogovarjali, prispevali, uporabljali in spreminjali.

Igralnica in garderoba oddelka sta pogosto menjali vizualno podobo in vsebino. Pobude otrok so bile besedne, v obliki enostavnih tlorisov ali 3-dimenzionalne (sestavljene iz kock, papirnatih škotel, vejic, kamenčkov ipd.). Naključni obiskovalec je lahko imel občutek, da je igralnica neurejena, nasičena, a mi vsi, ki smo v njej in z njo živeli, smo natančno poznali namen in smiselnost sprememb prostora. Otroci v tem oddelku pred 3. letom starosti niso kazali želje po dodatnih kotičkih in zamikih (igralnica je že imela kotiček za počitek, spodnje dele visokih omar pa odprte in namenjene igri). Igralnica z osrednjim prostorom (omare so bile ob stenah, mize običajno razporejene) jim je ustrezala. Njihova zavzetost za raziskovanje in igro s prostorom se je začela kazati, potem ko so natančno preiskali in osvojili vse dele igralnice (okrog 3. leta starosti). Porajale so se ideje, stekli so pogovori in usklajevanja. Na dogovorjen dan smo začeli premikati nižje omare, stojala, zaboje ..., premeščati in razvrščati material za igro, dajati imena novo nastalim kotičkom. Sledila je igra v novo nastalih delih igralnice, umivalnice, hodnika in garderobe ter določanje in preizkušanje novih pravil igre.

Primeri vključevanja otrok

- Arhitektka Janja Barši je v igralnici predvidela trikotne in pravokotne rastoče mize iz različnega lesa (bor, smreka, jelša) in višine (tako otroci kot vzgojiteljice smo jih zlahka spreminjali). Raznolika uporabnost in prilagajanje po višini sta bila možna kadarkoli.
- Dnevno smo (poleg višine) spreminjali tudi kombinacije postavitev miz. Otroci so jih v dogovoru z vzgojiteljicami izumili povsem drugačne, kot jih je predvidela arhitektka. Najljubša jim je bila t. i. raketa, v kateri je imel eden od njih vlogo pilota.
- Na predlog otrok smo nižje omare odmaknili od stene in v igralnici je nastal skriti kotiček.

Otroci so dnevno spreminjali, pregrajevali in ustvarjali zalive v prostoru z lesenimi waldorfskimi stojali. Zaradi hrupa, nastalega med igro, smo se z otroki dogovorili za premik delovne mize iz igralnice v garderobo. To se je izkazalo za zelo smiselno: Število otrok v igralnici in garderobi se je porazdelilo, igra je potekala umirjeno in v skladu z dogovori, ustvarjanje pri delovni mizi je popestrilo dogajanje v dopoldan večinoma neizkoriščenem prostoru. Stene igralnice so poleg umetniških reprodukcij krasili številni otroški izdelki, ki so jih, kjer je bilo zaradi višine možno, nameščali otroci. Otroci so tla v igralnici, kot največjo igralno površino, uporabljali najpogosteje. Arhitektka je na tleh, kot nadaljevanje nižje odprte omare, predvidela kotiček z lesenimi kockami, ki je bil od ostale talne površine pregrajen s polkrožnim lesenim elementom. Otroci so ga med igro uporabljali kot most, gugalnico..., ko je bilo igranja konec, pa so z njim »zajemali« kocke in jih na enostaven in zanimiv način pospravili na za to določeno mesto.

Igralnica je živela, saj je arhitektka Janja Barši sodelovala pri njenem nastajanju in stalno preverjala uporabo predlaganih prostorskih rešitev v praksi, otroci in vzgojiteljice pa smo bili vključeni v načrtovanje in organizacijo prostora. Otroci so jo zavzeto in samostojno uporabljali, vzgojiteljice smo jih pri tem spodbujale in usmerjale. Sodelovanje arhitektke z vzgojiteljicami se je nadaljevalo vsa leta delovanja projektnega oddelka. Spremljala je uporabnost prostorskih rešitev, obrabo oz. obnašanje posameznih materialov (npr. lesene mize), pogostost in namen uporabe lesenih waldorfskih stojal, trikotnih miz, različnih oblik preprog (okroglih in pravokotnih), zaves, žimnice, ustreznost višine namestitve umetniških reprodukcij, uporabnost lesenih polic (npr. ob prehodu ali v bližini žimnice), prozornega korita za igre z vodo, lesenega zaboja za igro s sipkim materialom ipd. Če se izrazim z njenimi besedami v pogovoru s Ksenijo Bregar Golobič (2004, 114): »Tudi prostoru je treba dati čas.« V tem oddelku ga je nedvomno imel.

Primeri in izkušnje upoštevanja glasu uporabnika v Vrtcu Zagorje ob Savi

»Za slovenske razmere velja, da je glas uporabnika pri načrtovanju in gradnji šole ter končno pri evalvaciji prostorskih razmer v šoli še premalo prisoten in še manj samoumeven. Prav zato se kaže kot pomembna (nova) razvojna tema, ki bi se ji v prihodnosti veljalo bolj sistematično posvečati.« (Bregar Golobič, 2012, 56). Sodelovanje deležnikov v procesu adaptacije bivše tovarne za namen vrtca je in še poteka v vseh fazah (načrtovanje, izvedba, uporaba in vzdrževanje). Od prvih pogovorov dalje smo vključeni vsi: investitor,

nadzornik investicije, projektant in odgovorni arhitekt, izvajalec del in bodoči uporabniki. Skozi izkušnjo sodelovanja se je pokazalo, da smo s tem prispevali h kakovosti izvedbe del (in zato nižjim stroškom vzdrževanja v prihodnosti), k uporabnosti novih prostorov v praksi in h kakovosti bivanja v njih. Pomen zunanje podobe objekta je v primerjavi s pomenom vsebine zgradbe oz. notranjega prostora zanemarljiv, zato je sodelovanje arhitektov z vzgojitelji kot bodočimi uporabniki zelo pomembno. Le skupaj lahko dosežemo, da prostor otroke nagovarja, spodbuja njihove različne igralne izkušnje in se prilagaja njihovim interesom, željam, potrebam.

Tanja Starc, ravnateljica, in Darja Rakovič, pomočnica ravnateljice, sva kot predstavnici uporabnikov v procesu adaptacije sodelovali od samega začetka. Skupaj s predstavniki ustanoviteljice Občine Zagorje ob Savi, nadzornikom investicije Jurijem Repovžem, projektantom in odgovornim arhitektom Stanetom Lasičem in vodjem gradbišča Matjažem Božičem sva bili vključeni v večino dogovorov glede poteka del. Sodelovali sva pri izbiri keramike, stavbnega pohištva, talnih oblog in pohištva za opremo prostorov. Nastale so idejne zasnove, ki smo jih skupaj proučili in po premisleku dokončno potrdili.

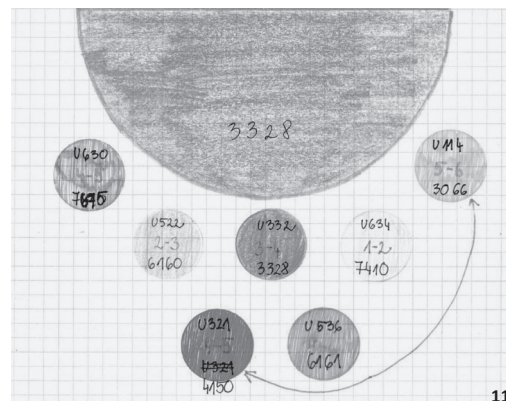
Idejna zasnova izbire barv vrat, PVC talnih oblog in keramike (tla in bordura) v igralnicah in sanitarijah (slika 9). Idejna zasnova vzorca v talni oblogi večnamenskega prostora in izvedba (sliki 10, 11). Izvedba nizkih odprtih omar v igralnici (slika 12).

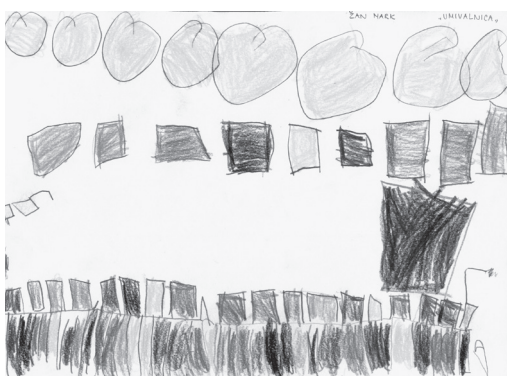
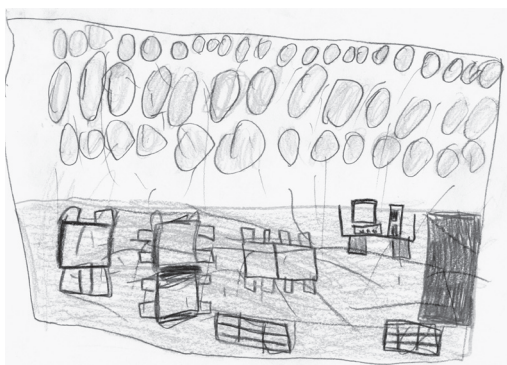
Zaradi predvidenega števila otrok v novi enoti (220 in več) sva zastopnici vrtca investitorja opozorili na problem zvočne izolacije (med pritličjem in nadstropjem, v delu z obstoječimi igralnicami). Kot uporabniki ceni-

OTROCI STAROST	IGRALNICA		SANITARIJ		IGRALNICA STANJE
	VIRATA	TLA	TLA	VZOREC	
3-4	U332	3066	KANT	KANT	A13 A24
1-2	U634	3066	KANT	KANT	A14 A25
2-3	U522	3066	KANT	KANT	A15 A25
5-6	U44	3328	KANT	KANT	A16 A26
4-5	U630	3328	KANT	KANT	A17 A27
4-5	U321	3328	KANT	KANT	A18 A28
5-6	U536	3328	KANT	KANT	A19 A29
dogajalni prostor	U536	3328	KANT	KANT	A20 A30

KOMPACTNE PLOŠČE V LAMINATOSTI W330

mo, da je župan Občine Zagorje ob Savi, Matjaž Švagan, naše utemeljitve, kljub nepredvidnim dodatnim stroškom in spremembi poteka gradbenih del, upošteval.

Velika dilema je bila, kaj storiti z zunanjim prostostojnim tovarniškim dimnikom, približno 9 m višjim od strehe. Ker so bili stroški rušitve previsoki, je prevladala odločitev, da dimnik ostane in se vključi v objekt kot zunanja značilnost vrtca. Glede na njegovo velikost (višino) smo ga v novi namembnosti objekta (vrtec) obravnavali kot dominantno (prevladujoči element) v arhitekturni zasnovi. Pooblaščen arhitekt in projektant Stane Lasič je predlagal, da se ga pobarva izstopajoče, a da ne prevlada nad celotnim objektom. Mnenja so bila različna, a na koncu smo predlog sprejeli – in izkazal se je kot smiseln. Visok barvni dimnik je danes prepoznavni znak vrtca.

Dimnik kot prepoznavni znak vrtca (sliki 13, 14). Otroci kot bodoči uporabniki so v spremstvu strokovnih delavcev vrtca in ob doslednem upoštevanju varnostnih ukrepov dnevno spremljali potek del na gradbišču in se (skupaj z nami) veselili novega vrtca (sliki 15, 16). Njihova domišljija in igra sta dobili nove razsežnosti, nastali so zanimivi predlogi glede podobe novih igralnic, sanitarij in igrišča pred vrtcem (sliki 17, 18).

Vzgojitelji (kot strokovnjaki iz prakse in zagovorniki otrok) in hišnik so se vključili, ko so notranji in zunanji prostori vrtca začeli dobivati vsebino. Postavitev (premičnega) pohištva v igralnicah smo le predvideli in ne določili. Prav tako smo se z dobaviteljem opreme dogovorili za postopno dopolnjevanje notranjih in zunanjih prostorov. S tem želimo doseči, da igralnica lahko zaživi s posamezno skupino otrok in strokovnih delavcev. Izkušnje in ideje otrok, njihovih staršev ter povratne informacije in predloge zaposlenih v novi enoti vrtca beležimo in prostorske rešitve v skladu z možnostmi dopolnjujemo in nadgrajujemo.

S skupnimi prizadevanji ustvarjamo prostore, ki »v veliki meri sodoločajo kakovost življenja otrok v vrtcu [...]« (Kurikulum za vrtce, 1999, 23).

Vzgojitelji so opazili, da se otroci v času bivanja na prostem zelo radi zadržujejo pod drevesi in na njih, zato smo se pri izbiri zunanjih igral z dobaviteljem dogovorili za podest in daljšo drčo, ki stojita pod/med smrekami in povezujeta zgornji in spodnji del igrišča (sliki 19, 20).

Najpomembnejše arhitekturne, prostorske in vsebinske rešitve v novi enoti vrtca

- _ 4 ločeni vhodi in veliko zamikov, da v vrtcu kljub škatlasti obliki zgradbe in velikemu številu vključenih otrok ni občutiti gneče
- _ lesena okna in vhodna vrata
- _ zvočna izolacija v igralnicah in med nadstropjema
- _ vgrajena razsvetljava
- _ odprtost prostora na eni strani in možnost umika
- _ dodatni prostori, knjižnica in večnamenski prostor
- _ odprte omare, tako da je vsebina otrokom dosegljiva
- _ prostorske rešitve v dogovoru z dobaviteljem opreme Atlas oprema d. o. o. za vsak prostor posebej (npr. zaključki v obliki klopi, fotelji, omare za gumijaste škornje in pelerine v garderobah, dodatne police za knjige in domišljijško igro na stenskih oblogah v igralnicah, ...) (sliki 21, 22).
- _ barve zunanjih delov (fasade, atike strehe in dimnika) se ponovijo v notranjosti in tvorijo celoto
- _ različne barve vrat igralnic ter različne barve in vzorci keramike v sanitarijah posameznih igralnic (barva talne keramike je enaka barvi vrat, barvne kombinacije v borduri so različne, kar otrokom olajša prepoznavanje prostorov)
- _ barva vrat posameznih igralnic se v talni oblogi večnamenskega prostora ponovi (vsaka skupina otrok ima svoj prostor)
- _ prostor za napis na vratih igralnice in morebiten simbol, za katerega se dogovorijo strokovni delavci z otroki, je v višini otrok
- _ v garderobi ima vsak otrok svoj prostor, ki je označen npr. z njegovo fotografijo, senčnim profilom, simbolom ali izdelkom
- _ senzorični elementi v garderobah za otroke (slika 23).
- _ univerzalnost kotičkov, ki ustvarjajo prostor za misliti, spodbujajo ustvarjalno igro, otroško fantazijo in ne omejujejo igralnih možnosti
- _ pokrite terase pred vsemi igralnicami, kar omogoča širjenje igralnic navzven (ne glede na vreme) in s tem več igralne površine na posameznega otroka
- _ zunanje žaluzije za zatemnitev (brez notranjih, ki so bile predvidene poleg zunanjih)
- _ čutna pot in igralo za igre z vodo na igrišču
- _ postopna zasaditev igrišča (v 1. fazi večja drevesa in grmovnice, ki v kratkem času dajejo senco, dodatno ozelenijo in obogatijo zunanje bivalne površine, kasneje nižje grmovnice, zelišča, borovnice, maline, ribez, ...)
- _ na večjih površinah (tla v hodniku, garderobah in večnamenskem prostoru, stene v vseh prostorih vrtca) prevladujejo umirjene barve
- _ predviden prostor v igralnicah za razstavljanje otroških izdelkov, konstrukcij, ki dnevno nastajajo, da jih zaradi čiščenja ni treba umikati, podirati
- _ predviden prostor v igralnicah in drugih prostorih vrtca za otroške stalne in občasne razstave umetniških reprodukcij in izdelkov večjih dimenzij

Zaključek

Pri načrtovanju vrtcev (novogradnje ali adaptacije) je treba v prihodnosti stremeti k predlaganim rešitvam glede pogojev za izvajanje predšolske vzgoje, navedenimi v Beli knjigi (2011, 92-94). Avtorice ugotavljajo, da »med kazalce kakovosti sodi tudi velikost vrtca in velikost prostorov v vrtcu [...]«, zato kot optimalno število v posameznem objektu predlagajo 6–8 oddelkov in med drugim opozarjajo na nujnost upoštevanja »[...] že predpisane kvadrature notranje igralne površine na posameznega otroka v vrtcu, in sicer 4 m² oz. najmanj 3 m² na otroka«.

V vrtcih potrebujemo:

- dovolj prostora (z utesnjenostjo narašča nestrpnost otrok in odraslih)
- naravno osvetlitev (senzorska svetila predvideti le v prostorih brez naravne osvetlitve)
- naravno prezračevanje igralnic z možnostjo odpiranja oken in vrat (če ima igralnica izhod na teraso, igrišče ali v atrij). Otrokom je na ta način ves čas omogočen stik z zunanjim prostorom in samostojnost pri prehajanju (npr. pri uporabi terase, igrišča ali atrija kot podaljška igralnice). V oddelkih 1. starostnega obdobja je možnost takojšnjega zračenja pomembna po hranjenju ali negi otrok (vonj). Z možnostjo naravnega prezračevanja lahko nekoliko uravnava mo tudi temperature, povezane z lego igralnice (npr. v igralnici, obrnjeni proti JV in v nadstropju, je drugačna temperatura kot v igralnici, obrnjeni proti SZ in v pritličju)
- zvočno izolacijo prostorov (npr. med igralnicami v nadstropjih)
- primerne talne obloge, ki otroke vabijo k igri, omogočajo lažjo prepoznavnost posameznega prostora v vrtcu in so enostavne za vzdrževanje (zadostuje običajno čiščenje, premazi niso potrebni)
- notranje in zunanje prostore z domišljijo: praviljične, čutne, svetlobne, plezalne, eksperimentalne sobe, kuhinje za otroke, čofotalnice, skrivalnice, igrišča z drevesi in s skalami za plezanje, štori, debli, jarki, preprostimi gugalnicami, vrvmi ...

Prostori vrtca naj otroke nagovarjajo, spodbujajo različnost igralnih izkušenj, se prilagajajo željam in potrebam otrok (npr. možnosti za igre z vodo, naravnimi in s sipkimi materiali tudi v prostorih vrtca). V vrtcu naj bo veliko zamikov (zalivov, gnezd, brlogov), pregrad (stojala, nizke omare), žimnic, mehkih blazin, preprog (štirikotnih in okroglih), tkanin (zavese, strehe kotičkov, pregrinjala). Prostori naj bodo prepoznavni, da se otroci lažje orientirajo in so lahko samostojni. Napisi oz. znaki (npr. na vratih igralnic), ki so namenjeni otrokom, naj bodo v višini otrok. Za razstavljanje otroških 3-dimenzionalnih izdelkov in konstrukcij, ki nastajajo čez dan, ter za stalne in občasne razstave umetniških reprodukcij, risb, plakatov, ... je potrebno predvideti prostor. V igralnicah naj prevladujejo odprte, mobilne, nizke omare (sredstva na dosegu otrok z možnostjo enostavnega premikanja in uporabe v različnih prostorih vrtca). Višina miz, stolov, umivalnikov, stranišč, pisoarjev, ... naj bo prilagojena višini otrok, da razvijejo samostojnost. Steklena površine v sanitarnih prostorih za otroke niso primerne (ne omogočajo zasebnosti).

Vrtec pomeni otrokom vzgojitelje in prostor, v katerem smo skupaj z njimi. Dolar Bahovec (2004a, 8)

nujne spremembe pri delu vzgojiteljev z otroki v vrtcu, ki jih narekujejo otrokove pravice, vgrajene v Kurikulum za vrtce, strne v sledeče:

- od prevladujoče skupinske rutine k pravici do zasebnosti in individualni avtonomiji
- od pravila za vse enako k pravici do izbire in novemu razumevanju pravice do igre
- od discipliniranja telesa k drugačnemu pojmovanju pravice do zdravja in varnosti
- od formalne enakosti k dejanskemu upoštevanju razlik

Vsebina prostorov vrtca naj bi naštetu omogočala in podpirala, zato sta vključenost uporabnikov (kot nasprotje izključenosti) in zmožnost »odpovedati se dvomu o kompetentnosti drugega, o kompetentnosti otroka [...]« (Čačinovič Vogrinčič, 2004, 79) v procesu nastajanja vrtcev nujni.

Literatura

- Barši, J. (1996). Pomeni prostora v vrtcu. V E. D. Bahovec in Z. Kodelja, *Vrtci za današnji čas*. Ljubljana: Center za kulturološke raziskave pri Pedagoškem inštitutu in Društvo za kulturološke raziskave, 191–200.
- Bachelard, G. (2001). *Poetika prostora*. Ljubljana: Študentska založba.
- Bahovec, E. D. in Kodelja, Z. (1996). *Vrtci za današnji čas*. Ljubljana: Center za kulturološke raziskave pri Pedagoškem inštitutu in Društvo za kulturološke raziskave.
- Bahovec Dolar, E. in Bregar Golobič, K. (2004). *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Bahovec Dolar, E. (2004a). Spremembe v naših vrtcih in šolah: tu in zdaj. V E. Dolar Bahovec in K. Bregar Golobič, *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 8–12.
- Bahovec Dolar, E. (2004b). Nove vednosti v (o)poziciji. V E. Dolar Bahovec in K. Bregar Golobič, *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 255–64.
- Bahovec, E. (28. 6. 2014). Michel Foucault: upornik v srcu sistema. *Dnevnik*.
- Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji* (1995). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- Bela knjiga o vzgoji in izobraževanju v Republiki Sloveniji* (2011). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport.
- Bregar Golobič, K. (1996). Vrtec pod gradom: Vrtec z evropskim delovnim časom – drugače v vrtcu. V E. D. Bahovec in Z. Kodelja, *Vrtci za današnji čas*. Ljubljana: Center za kulturološke raziskave pri Pedagoškem inštitutu in Društvo za kulturološke raziskave, 203–24.
- Bregar Golobič, K. (2004). Prikriti kurikulum ali drugo kurikula. V E. Dolar Bahovec in K. Bregar Golobič, *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 5, 16–34, 108–22.
- Bregar Golobič, K. (2004). O odpiranju prostora in odpiranje samega pogleda na prostor – v pogovoru z arhitektko Janjo Barši. V E. Dolar Bahovec in K. Bregar Golobič, *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 108–22.
- Bregar Golobič, K. (2012). Kakšno šolo hočemo? Prostor kot element (prikrtega) kurikula. *Sodobna pedagogika*, 63, št. 1, 52–72.
- Cotič, J. (2004). Discipliniranje telesa, nadzorovanje in kaznovanje – iskanje alternative. V E. Dolar Bahovec in K. Bregar Golobič, *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 35–44.
- Čačinovič Vogrinčič, G. (2004). Soustvarjanje življenja v vrtcu in šoli. V E. Dolar Bahovec in K. Bregar Golobič, *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 77–83.
- Hohmann, M., in Weikart, D. P. (2005). *Vzgoja in učenje predšolskih otrok*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Kurikulum za vrtce* (1999). Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Mac Naughton, G. (2005). *Doing Foucault in Early Childhood Studies*. Abingdon: Routledge.
- Rakovič, D. (1997). Vrtci za današnji čas. *Šolski razgledi*, 13.
- Rakovič, D. (2004). Vloga vzgojiteljice pri uveljavljanju možnosti izbire in sprejemanju skupnih odločitev. V E. Dolar Bahovec in K. Bregar Golobič, *Šola in vrtec skozi ogledalo*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 86–100.
- Rakovič, D. (2011). *Vloga strokovnih delavcev vrtca v družbi znanja*. Magistrska naloga. Celje: Mednarodna fakulteta za družbene in poslovne študije.

19

20

21

22

23